

Viktorija Seredžiūtė

Vilniaus universitetas

Kauno fakultetas

Muitinės g. 8, LT-44280, Kaunas, Lietuva

El. paštas: seredziute@gmail.com

Moksliniai interesai: antikinė literatūra, neolotyniškoji literatūra, kognityvinė poetika

VAIZDINĖS-SCHEMINĖS GYVENIMO METAFOROS XVI AMŽIAUS PABAIGOS LOTYNIŠKOJE LDK GEDULINGOJE POEZIJOJE

Straipsnyje analizuojama XVI amžiaus pabaigos lotyniškoji LDK gedulinga poezija, keturi rinkiniai, parašyti Vilniaus akademijos studentų, taip pat Petro Roizijaus poezijos rinktinė. Siekiama atskleisti tekstuose rastų vaizdinių-scheminių metaforų GYVENIMAS YRA KELIONĖ, GYVENIMAS YRA GIJA ir GYVENIMAS YRA SKALĖ ypatybes. Vaizdinės-scheminės metaforos tirtos pasitelkus G. Lakoffo šaltinio-trajektorijos-tikslo schemą, nurodančią judėjimą iš vieno taško (šaltinio) link kito taško (galutinio tikslo).

Gyvenimo kaip kelionės, turinčios pabaigą, arba trapios gijos, metaforos rodo, kad Renesanso žmogus suvokė savo laikinumą, kuris dar labiau akcentuojamas Baroko kūryboje. Žemiškasis gyvenimas dažniausiai įvaizdinijamas KELIO konceptais, o anapusinis gyvenimas labiau suvokiamas kaip SKALĖ, nurodanti judėjimą kryptimi AUKŠTYN arba ŽEMYN. Pomirtinio gyvenimo – skalės – metafora atskleidžia krikščioniškąjį gyvenimo po mirties suvokimą: geri žmonės keliauja pas Dievą į dangų, o nedori – į pragarą.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: konceptualioji metafora, vaizdinės-scheminės metaforos, šaltinio-trajektorijos-tikslo schema, ištakų sritis, tikslo sritis.

Įvadas

Visais laikais žmogus mėgina suvokti tokias abstrakcijas, kaip mirtis, gyvenimas, laikas. Tam pasitelkiamas vaizdinis mąstymas, pagrįstas pažiniais ir patirtais dalykais. Vienas tokių vizualizacijos atvejų yra metaforizacijos procesas – mąstymas vaizdinėmis-scheminėmis metaforomis (angl. *image schematic metaphors*), kai konkretaus dalyko schema arba savybės perkeliamos abstrakčiam objektui ar reiškiniui. Tai tokios metaforos, kuriomis žmogus įvairius dalykus įvardija pasitelkdamas TALPYKLOS, KELIO, PUSIAUSVYROS ir SKALĖS konceptus, primenančius schemą, pavyzdžiui, judėjimą iš taško A į tašką B, kryptį aukštyn / žemyn ar objektą uždaroje erdveje (Baldauf 1997: 122). Erdvinės metaforos neatsiejamoms nuo vaizdo schemas struktūros (Lakoff 1998: 61). Vaizdo schemas (angl. *image schemas*) yra ikisąvokinės ir jos atsiranda iš mūsų kasdienės patirties (Turner 1998: 25).

Tyrimo objektas – vaizdinės-scheminės GYVENIMO metaforos XVI amžiaus pabaigos lotyniškoje laidotuvių poezijoje. LDK gedulinguose kūriniuose gausu įvairaus pobūdžio GYVENIMO metaforų (pavyzdžiui, GYVENIMAS YRA ŠVIESA, GYVENIMAS YRA VERGIJA, GYVENIMAS

YRA SKYSTIS, GYVENIMAS YRA AUGALAS), tačiau šiame straipsnyje analizuojama tik vaizdinių-scheminių GYVENIMO metaforų grupė. Tyrimo medžiagą sudaro pavyzdžiai, surinkti iš keturių laidotuvinės XVI amžiaus pabaigos poezijos rinkinių, parašytų Vilniaus akademijos studentų. Tai proginiai kūriniai, dedikuojami mirus kuriam nors įtakingam asmeniui ar jo šeimos nariui. Proginės poezijos kūryba buvo privalomoji to laiko Vilniaus akademijos studijų dalis. Kai kurie pasirinktų rinkinių eilėraščiai yra išversti ir publikuoti poezijos antologijose *Dainos pasauliui, saulei ir sau* (1993) ir *Vilniaus pasveikinimas* (2001). Į šaltinių sąrašą įtraukti ir kai kurie dar neišversti ir niekur nepublikuoti tekstai. Siekiant koncepto reikšmės tikslumo, pasitelktas pažodinis eilėraščių vertimas (antologijose išverstų kūrinių literatūrinis vertimas paliktas tuo atveju, jei vertime išlaikyta pirminė koncepto *gyvenimas* reikšmė). Į tyrimų medžiagą įtraukta ir lotynų kalba rašiusio dvaro poeto Petro Roizijaus poezijos rinktinė, kurioje taip pat yra proginų gedulingosios poezijos kūrinių, skirtų mirus karalienėms Elžbietai, Barborai, Vilniaus vyskupui, Alšėnų kunigaikščiui Pauliui, Žemaičių vyskupui Stanislovui Narkuskiui ir kitiems didikams.

Straipsnyje siekiama atskleisti pasirinktoje poezijoje rastų vaizdinių-scheminių metaforų GYVENIMAS YRA KELIONĖ, GYVENIMAS YRA GIJA ir GYVENIMAS YRA SKALĖ ypatybes. Žodžiu *gyvenimas* sužadinami šie konceptai: gyvenimas – tam tikras amžiaus laikotarpis (jaunystė, senatvė), gyvenimas – žemiškasis gyvenimas nuo gimimo iki mirties, gyvenimas – egzistencija po mirties, suvokiama kaip anapusinis gyvenimas. Tiriamoms metaforoms analizuoti pasitelkti konceptualiosios analizės, lyginamasis ir interpretacinis metodai. Konceptualiųjų metaforų struktūrą sudaro dviejų konceptualiųjų sričių – ištakos (angl. *source*) ir tikslo (angl. *target*) – sąveika: ištakos srities elementai perkeliama tikslo sričiai. Tokia metaforizacijos projekcija (angl. *metaphorical mapping*) leidžia žmogui abstrakčius dalykus suvokti remiantis jam pažiniais, konkrečiais konceptais. LDK proginėje kūryboje imituoti antikiniai ir krikščioniški motyvai, ryški Antikos ir Viduramžių įvaizdžių sintezė, todėl analizuojamos metaforos referuoja į Šventąjį raštą, krikščioniškąją tradiciją, romėnų mitologiją.

Gyvenimo metaforos itin domina užsienio mokslininkus. Daugiausiai tirta archetipinė GYVENIMAS YRA KELIONĖ metafora, kurios ištakos sritis – kelionės, o tikslo – gyvenimo konceptai (Lakoff, Turner 1989, Abdulmoneim 2006, McElhanon 2006, Psomadakis 2007). Gyvenimo metaforų užsienio XVI amžiaus literatūroje tyrimų nepavyko aptikti. Tačiau turint omenyje tai, kad Vilniaus akademijoje vyravo ta pati humanistinė švietimo sistema, kaip ir visoje to meto Europoje, tikėtina, kad gyvenimo metaforos nedaug kuo skiriasi nuo LDK tekstuose rastų metaforų. Lietuvoje taip pat kol kas nėra darbų, kuriuose būtų analizuojamos konceptualiosios gyvenimo metaforos. Galima paminėti dėmesingumą ištakos konceptui – KELIUI arba KELIONEI – politiniame (Cibulskienė 2005, 2006, 2008, 2012, 2014; Būdvytytė-Gudienė 2014), sporto (Toleikienė 2014) ir sveikatos (Papurėlytė-Klovienė 2014) diskursuose. Apie pomirtinį gyvenimą ir gyvenimo kaip gijos vaizdavimą rašyta E. Ulčinaitytės (2001), R. Jurgelėnaitės (1998). Mažiausiai kalbėta apie gyvenimo kaip kelionės koncepciją LDK gedulingoje poezijoje, siejant ją su krikščioniškąja tradicija. Šio tyrimo naujumas – *gyvenimo* metaforų paieška lotyniškuosiuose XVI amžiaus pabaigos gedulinguose tekstuose ir jų konceptualioji analizė. Išskirtų metaforų analizė papildo jau

esamus tyrimus, nors ir įvardytus kitais terminais, taip pat leidžia plačiau kalbėti apie krikščioniškąjį kontekstą, kurį ryškiausiai atveria GYVENIMAS YRA KELIONĖ metafora. Kognityvistų dėmesio lotyniškoji Lietuvos poezija kol kas nesulaukė, tėra ištirtos konceptualiosios MIRTIES metaforos minėtoje poezijoje (Seredžiūtė 2014).

GYVENIMAS YRA KELIONĖ – viena dažniausių vaizdinių-scheminių konceptualiųjų metaforų, aktualizuojamų mūsų kalboje ir mene. Tai bendražmogiška gyvenimo metafora, būdinga įvairioms kultūroms. Mes savo mintyse sukuriame vaizdines schemas, paremtas mūsų kūno sąveika su pasauliu, ir jomis bendraujame su visuomene (Stockwell 2002: 16). Kalbos arba teksto objektas regimas kaip judantis **keliu** (angl. *path*), pavyzdžiui, *virš kelio, kelyje*. Kognityvinėje poetikoje ir lingvistikoje pagrindinė veikianti figūra vadinama **trajektorijumi** (angl. *trajectory*), o elementas, pagal kurį nustatoma trajektorijaus padėtis, vadinamas **orientyru** (angl. *landmark*) (Stockwell 2002: 16, Abdumoneim 2006: 101).

Metaforiškai priskiriami judėjimo į priekį (kelio), kilimo aukštyn ir kritimo žemyn (skalės), pusiausvyros ir talpyklos vaizdiniai (angl. *image*) tikslo konceptams suteikia tam tikrą struktūrą ir leidžia suvokti bei įžodinti šias abstrakčias arba mažiau pažinias struktūros sritis. Kelio schema yra kelionės scenarijaus pagrindas (Toleikienė 2014: 122). Kelio schema arba šaltinio-trajektorijos-tikslo (angl. *source-path-goal*) schema nurodo judėjimą iš vieno taško (šaltinio) link kito taško (galutinio tikslo). Tai yra viena labiausiai paplitusių vaizdo schemų, pagrįstų žmogaus patirtimi. Kelionės konceptą sudaro keliautojo, transporto priemonės, kryžkelės, keliavimo būdo, kliūčių kelyje vaizdiniai.

GYVENIMAS YRA KELIONĖ – pamatinė metafora, kurios pagrindu kuriamos kitos metaforos, pavyzdžiui, TIKSLO SIEKIMAS YRA KELIONĖ, POLITIKA YRA KELIONĖ ir t. t. Tokias daugiau metaforų apimančias metaforų grupes G. Lakoffas ir M. Turneris (1989) pavadino *bendrosiomis metaforomis* (angl. *generic metaphors*). Vėliau J. E. Grady (1997) jas įvardijo kaip *pirmines metaforas* (angl. *primary metaphor*), teigdamas, kad šios metaforos yra pagrįstos koreliacija su mūsų pamatine patirtimi. Kai mąstome apie gyvenimą kaip kryptingą judėjimą, galvojame apie kryptis ir kelius link tikslų, kurie paverčia gyvenimą kelione: žmogus nuolat rūpinasi tuo, ar jis pasiekia tikslų savo gyvenime, ar savo gyvenimui suteikia tam tikras kryptis (Lakoff, Turner 1989: 3). Tokios universalios vaizdinės-scheminės metaforos, išlaikydamos tipinę struktūrą, tarnauja kitoms konceptualioms metaforoms, pagrįstoms kultūriniais modeliais (McElhanon 2006: 47). Vienas kriterijų, padedančių įvertinti metaforos archetipiškumą, yra jos konvencionalumo laipsnis, t. y. vertinimas, kaip giliai ta metafora įsišaknijusi bendruomenėje. Gyvenimo kaip kelionės suvokimas buvo populiarus jau senovės Graikijoje, ypač kalbant apie pomirtinio gyvenimo kelionę į požemio karalystę, kai mirusių sielas į Hadą plukdo valtimi Charonas (Psomadakis 2007: 226–227). Metaforos GYVENIMAS YRA KELIONĖ struktūrą sudaro dviejų konceptualių sričių – gyvenimo ir kelionės – atitikimas. G. Lakoffas ir M. Turneris (1989: 3–4) išvardija šiuos atitikmenis tarp tikslo (gyvenimo) ir ištakos (kelio):

Asmuo, einantis gyvenimu, yra keliautojas (*The person leading a life is a traveler*);
Jo tikslai yra atvykimo vieta (*His purposes are destinations*);
Tikslų siekimo priemonės yra keliai / maršrutai (*The means for achieving purposes are routes*);

Gyvenimo sunkumai yra kliūtys kelyje (*Difficulties in life are impediments to travel*);
Patarėjai yra gidai (*Counselors are guides*);
Pažanga yra nukeliautas atstumas (*Progress is the distance traveled*);
Dalykai, pagal kuriuos matuojama pažanga, yra orientyrai (*Things you gauge your progress by are landmarks*);
Gyvenimo pasirinkimai yra kryžkelės (*Choices in life are crossroads*).

ŽEMIŠKASIS GYVENIMAS – KELIONĖ

Gedulingoje LDK poezijoje metafora GYVENIMAS YRA KELIONĖ įprastai reiškia kelio, turinčio pradžios ir pabaigos taškus, schema. Pavyzdžiui, Jurgio Kalo (Georgius Callius) eilėraštyje „Bendras visų gimnazijų verksmas ir dėkingumo pamaldžiausiam Vyskupui paskelbimas“, parašytame Vilniaus vyskupo Valerijono Protasevičiaus mirties dienos paminėjimo proga, aiškiai nurodomas kelionės schemos pabaigos taškas:

*O pernelyg verktina, tris ir keturiskart gedulinga
Yra valanda, kuri jau užbaigė tavo gyvenimo kelią!*¹

Šiose eilėse akcentuojamas schemos šaltinis-trajektorija-tikslas galutinio tikslo arba atvykimo į galutinę vietą – mirties – elementas. Tomo Mamčinskio (Thomas Mamczynski) emblemoje, parašytoje mirus Vilniaus akademijos filosofijos studentui Mikalojui Šimanovskiui, galima atsekti ryškesnes trajektorijos ir tikslo sritis:

*Kartais jūros bangas audringas skrodžia laivelis,
Kranto ieško, tačiau žūva sudužęs staiga.
Štai eikli eldija gilios išminties Šimanovskio
Uoste jau maloniam ilsis užbaigus vargus.*²

Čia gyvenimas konceptualizuojamas kaip banguotas kelias, kuriuo keleivis plaukia laivu ir pasiekia galutinį tikslą – uostą (mirtį). Audringos vandenyno bangos suvokiamos kaip kliūtys, t. y. kelionėje patiriami sunkumai. G. Lakoffas skiria šiuos kelionės kliūčių tipus: kelio blokavimas, su vietoje susijusios kliūtys, naštos, priešingos jėgos, energijos šaltinio stoka (1993: 220). Šiuo atveju ryškiausia yra priešingos jėgos kliūtis, susijusi su audringos jūros vaizdiniu, kai keliaujantysis bandomas išstumti iš kelio. Gedulingoje poezijoje paplitusi kelionės jūra metafora: vaizduojamas bangų (gyvenimo išbandymų, likimo) blaškomas laivas, skubantis į krantą, uostą – mirties suteikiamą ramybę. Kelionė laivu suvokiama kaip gyvenimas, todėl čia galima įžvelgti kelionės kaip gyvenimo konceptą, nes žmogus keliauja laivu. Taigi žmogus yra keleivis, o už mirties kaip uosto vaizdinio slepiasi

¹ *Heu deflenda nimis, lugubris terque quaterque
Hora est, quae vitae iam tibi clausit iter:* (Callius 1580, *Generalis omnium gymnasiorum planctus, & grati animi in Religiosissimum Praesulem significatio*, eil. 33–34). Vertė straipsnio autorė – V. S. Čia ir kitur originalo ir / arba išverstą tekstą paryškino straipsnio autorė.

² *Oceani fluctus, dum sulcat cymba furentes,
Dumque petit littus, fracta repente perit
En placidum, Sophiae Szymanowi fluxa phaselus,
Post curas, portum iam subitura, ruit.* (Mamczynski 1596). Vertė E. Ulčinaite. *Dainos pasauliui* 1993: 184–185.

konceptualioji metafora MIRTIS – GALUTINIS TIKSLAS. Žmogaus kaip keliautojo metafora ryški LDK gedulingoje poezijoje:

Sustok, apmąstyk mano likimą, Keleivi,

Tu, kuris stovi prie mano, nepažįstamojo, kapo.³

Kreipinys *Viator* (*Keleivi*) yra perimtas iš antikinės epitafijos tradicijos, pagal kurią mirusysis tarsi kalba iš kapo ir ragina praeinantįjį susimąstyti apie savo likimą (Jurgelėnaitė 1998: 66). Tačiau būtina pabrėžti, kad antikinėje epitafijoje populiarius keleivio vaizdinys nėra metafora, nes joje kreipiamasi į žmogų, iš tikrųjų einantį pro mirusiojo kapą, esantį prie kelio.

Kaip pastebi Viktorija Vaitkevičiūtė, kelionės ir keliavimo įvaizdžiai taip pat išreiškia svetimumo pasauliui jausmą, artėjimą prie Dievo ir pastangą nugalėti mirtį (2000: 65). Kelio ir kelionės motyvas itin ryškus Biblijoje: „Ieikite pro ankštus vartus, nes erdvūs vartai ir platus kelias veda į pražūtį, ir daug yra juo įeinančių. O ankšti vartai ir siauras kelias veda į gyvenimą, ir tik nedaugelis jį randa“ (Mato 7: 13–14). Siūlomoms gyvenimo kelio alternatyvoms, kurios veda į skirtingas atvykimo vietas – gyvenimą arba pražūtį. Šventajame Rašte kelias dažnai asocijuojasi su judėjimu blogo arba gero gyvenimo kryptimi, nuolat raginama eiti teisingais Dievo keliais (Išt. 8: 6; 10: 12; 28: 9; 32: 4; 1 Sam. 22: 31–33; 1 Kar. 2: 3; Ps. 17: 5; 18: 21; 25: 4; 27: 11; Pat. 3: 6; 4: 11; 8: 20; Lk. 3: 4; 20: 21; Apd. 18: 25; Apr. 15: 3). Bedievių kelias dažnai apibūdinamas kaip nedoras, klaidingas, vedantis į pražūtį (1 Sam. 8: 3; 2 Kar. 17: 13; Ps. 1: 6; Pat. 4: 19; Rom. 3: 16). Tikėjimas Kristumi yra kelias į amžinąją būtį: „Aš esu kelias, tiesa ir gyvenimas. Niekas nenuėina per Tėvą kitaip, kaip tik per mane“ (Jn. 14: 6). LDK gedulingoje poezijoje akcentuojamas krikščioniško gyvenimo kelio pasirinkimas kaip nemirtingumo prielaida. Ypač ryškiai ši tendencija atsispindi Petro Montano Vasteno (Petrus Montanus Vasten) Kotrynai Radvilenei iš Tenčinskių skirtoje odėje, kurioje lyginami du gyvenimai – žemiškasis ir anapusinis. Žemiškasis gyvenimas parodomas kaip tuščias, apgaulingas, o pomirtinis gyvenimas, priešingai, – kupinas pilnatvės ir dieviškumo. Sąjunga su Dievu – vienas konsoliacinių gedulingos poezijos motyvų:

Gyvendama prabėgančio laiko malonumus

Paniekinau, mirusi apgaulingam pasauliui,

Gyvenau Kristui <...>⁴

Skaitytojas guodžiamas viltimi, kad pamaldumas (*pietas*) padės išvengti nebūties, kad siela ir toliau gyvens, net geresnį gyvenimą, nei žemėje. P. M. Vasteno odėje išvelgiama ir viena iš antikinės kūrybos tradicijos perimtų funkcijų – *docere* (mokyti). Visoje Kotrynai Radvilenei skirtoje odėje per jos gyrimą (*laudatio*), kuris buvo vienas privalomų laidotuvių poezijos topų, skaitytojas raginamas rinktis krikščioniško gyvenimo kelią, nes tik jis suteikia

³ *Siste pedem, paucis mea fata expende Viator;*

Adstas qui tumulo nescius ante, meo. (Schein 1580, eil. 1–2). Vertė V. Seredžiūtė.

⁴ *Vivens fluidi gaudia secli*

Tempsi, falso mortua mundo,

Vixi Christo <...> (Petrus Montanus Vasten 1592, eil. 7–8). Vertė V. Seredžiūtė.

amžino gyvenimo viltį. Tiesa, gyvenimo kaip kelio metafora būdinga ne tik krikščionybei, bet ir kitoms religijoms.⁵ Korane taip pat teisingas, moralus gyvenimas konceptualizuojamas kaip tiesus kelias, o amoralus, bedieviškas gyvenimas – kaip kreivas kelias.

Žemiško gyvenimo kaip kelionės, turinčios pradžios ir pabaigos taškus, suvokimas skatino žmogų vertinti gyvenimą ir stengtis jį nugyventi prasmingai. Renesanso epochos žmogus nujautė nemirtingumo galimybę – tai kilnūs darbai, išliekantys po mirties, ir dieviško kelio, vedančio į amžinąjį gyvenimą, pasirinkimas. Sekimas Kristumi teikė amžino gyvenimo viltį, todėl LDK gedulingoje poezijoje ryškus *imitatio Christi* topas.

GYVENIMAS – GIJA

Šaltinio-trajektorijos-tikslo schemos modelis regimas ir antikinėje GYVENIMAS YRA GIJA konceptualiojoje metaforoje. Kelias, kuriuo keliaujama, pasižymi erdvinėmis linijos savybėmis. Konceptas „linija“ yra kelionės koncepto dalis, nes linija taip pat turi pradžią, trajektoriją ir pabaigą (Gibbs 1994: 44). Gedulingoje LDK poezijoje gyvenimas konceptualizuojamas antikiniu siūlo arba gijos (*stamina vitae*), kurį nukerpa mirtį įkūnijančios parkos, įvaizdžiu:

*Mat brangaus mums žmogaus gija gyvybės nutrūko
(Niekas negali išvengti šitos nelaimės, deja).⁶*

*Tačiau, nutraukusi trapų mano Gyvenimo siūlą,
Ištiesė negailestinga Parka savo žiaurią ranką.⁷*

*Maldauju jūsų, o Parkos, jeigu galite būti gailestingos,
Pasigailėkite, prailginkite likimo siūlą,
Tačiau, ak, veltui maldauju jus, laikančias besibaigiantį siūlą
Man matant nuo slegiančios mirties blėsta šviesos.⁸*

Originale esančio žodžio *legere* pažodinė reikšmė yra „rinkti“ arba „svarstyti“. Šio eilėraščio kontekste Parkos renkasi siūlą ir jį laikydamos svarsto – nukirpti ar palikti. Martyno Žagelio (Martin Zagieli) kūrinys „Mirties, žmogaus ir šviesiausiosios mirusios Vaivadienės dramatinis pokalbis“, parašytame Viduramžiams būdingu dialogu tarp žmogaus ir mirties, mirtis pasirodo Giltinės su dalgiu rankoje pavidalu. Antikinės Parkos šiame pokalbyje įvaizdinamos kaip mirties metonimija. Čia galima įžvelgti viduramžiškų ir antikinių įvaizdžių

⁵ Žr. Abdulmoneim 2006: 94–132. Čia analizuojami du gyvenimo kaip kelionės pavyzdžiai, t. y. moralus ir nemoralus gyvenimo. Moralus gyvenimas suvokiamas kaip teisingas kelias, jo keliautojai yra teisieji. Amoralus gyvenimas konceptualizuojamas blogos kelionės metafora ir šios kelionės keliautojai yra nuodėmingieji. Dievas suvokiamas kaip kelionės gidas arba gyvenimo vedlys: teisiuosius palaiko, o nuodėmingųjų kelionė baigiasi pražūtimi.

⁶ *Tum quia rupta cadunt gratae mihi stamina vitae,
(Effugiat quamvis talia nemo mala).* (Iurgievicz 1580, Dramation Mortis, Hominis, & Illustrissimae Palatinae defunctae, eil. 3–4). Vertė E. Ulčinaitė. *Vilniaus pasveikinimas* 2001: 104–105.

⁷ *At rupto tandem, fragilis mihi stamine Vitae
Iniecit saevas Parca severa manus.* (Schein 1580, eil. 9–10). Vertė V. Seredžiūtė.

⁸ *Vos precor o Parcae, parcendi si qua potestas,
Parcite, fatalem continue colum.
At precor incassum: proh extima fila legentes
Conspicor: urgenti lumina morte natant.* (Mamczynski 1592, eil. 3–6). Vertė V. Seredžiūtė.

sintezę: tiek dalgium apsiginklavusi Giltinė, tiek romėnų mitologijos deivė Parka yra ta pati mirtis, nutraukianti žmogaus gyvenimo siūlą:

*Joms aš liepiu kai kada pratesti gyvenimo siūlą,
Kartais nutraukti staiga, ir jos man nedelsiant paklūsta.*⁹

Gyvenimo kaip gijos konceptualizavimas pagrįstas linijine schema pagal judėjimą erdvėje – gyvenimas yra linija (besitęsiantis siūlas arba gija), kurios nutrūkimas yra pabaiga (mirtis). Tai judėjimas nuo pradinio taško (gimimas) iki galutinio taško (mirtis):

*Kartą nutrauktų siūlų Parkos daugiau nebesuriša.*¹⁰

*Kai Lachezė sukti ratelį be jėgų sustoja,
Nutraukia paika ranka svetimą siūlą.
Siūlą, sakau, pelnytai vestiną ilgus metus,
Nutraukė žiauri Parka negailestinga ranka.*¹¹

Gyvenimo kaip gijos arba siūlo konceptas atėjo iš Antikos, kurios mitologijoje trys likimo deivės (graikų Moiros, romėnų Parkos) valdė žmogaus gyvenimo trukmę, metaforiškai įvardytą siūlu, o siūlo nukirpimas ar pertraukimas simbolizavo žmogaus mirtį. Parkų, kaip gyvenimo siūlo verpėjų, vaizdinys dažnas antikinėje romėnų poezijoje:

*Šią dieną išdainavo Parkos, verpiančios likimo
siūlus, jokiam dievui neišardomus.*¹²

Katulo 64-ame epilijuje, aprašančiame Pelėjo ir Tetidės vestuves, refrenu kartojamas Parkų giedamos giesmės fragmentas: *bekite, siūlus vedančios, verpstės, bekite.*¹³

SKALĖS konceptai pomirtinio gyvenimo įvaizdinime

LDK gedulingoje poezijoje stipri buvimo po mirties viltis, troškimas išlikti, nugalėti nebūtį. Kaip pastebėjo XVI amžiaus pabaigos gedulingos LDK poezijos tyrinėtoja Rasa Jurgelėnaitė, taip poetai išreiškė ne tiek savo pasaulėžiūrą, kiek mitologinę ir literatūrinę erudiciją (1986: 57). Į to laiko tekstus pomirtinio gyvenimo vietos apibūdinimui gali būti atėję iš antikinės laidotuvių poezijos. Anapusinio gyvenimo sampratai tuo metu didelę įtaką darė ir Vilniaus Akademijoje bei kitose Europos aukštosiose mokyklose dėstytos Tomo Akviniečio, Šv. Augustino, Biblijos doktrinos, plėtojusios sielos nemirtingumo teoriją.

⁹ *Queis ego seu iubeo vitae producere fila,
Rumpere seu celeres parent ac iussa facessunt.* (Zagiel 1592, eil. 6–7). Vertė E. Ulčinaitė. *Dainos pasauliui* 1993: 146–147. Paryškino straipsnio autorė – V. S.

¹⁰ *Rapta semel, non deinde annectunt stamina Parcae.* (Rakwic 1593, eil. 54). Vertė V. Seredžiūtė.

¹¹ *Dum Lachesis glomerare colum sine viribus instat,
Absdindit stulta, pensa aliena manu.*

*Pensa inquam merito seros ducenda per annos,
Abscidit iniusta Parca severa manu.* (Krasnodomski 1593, eil. 3–6). Vertė V. Seredžiūtė.

¹² *Hunc cecinere diem Parcae fatalia nentes
stamina, non ulli dissoluenda deo.* (A. Tibulli elegiae liber primus, 7, eil. 1–2). Vertė V. Seredžiūtė.

¹³ *currere ducentes subtegmina, currere, fusi* (Catullus 64, Argonautia et epythalamium Thetidis et Pelei, eil. 327, 333, 337, 342, 347, 352, 356, 361, 365, 371, 375, 380). Vertė V. Seredžiūtė.

Tiesa, konkretizuoti pomirtinį gyvenimą iš žemiško gyvenimo perspektyvos neįmanoma, nes transcendentinės patirties įžodinimas kalbos kategorijomis tėra vaizdiniai. Tačiau norėdami suvokti pomirtinį gyvenimą, žmonės pasitelkia konkrečias vizualizacijas, žmogiškai patirčiai artimus konceptus. Šaltinio-trajektorijos-tikslo vaizdinė schema metaforoje POMIRTINIS GYVENIMAS YRA KELIONĖ įgauna kitokią struktūrą, nei žemiškojo gyvenimo kaip kelionės metaforoje. Čia šaltinis arba pradinius taškas – mirtis, trajektorija – kryptis žemyn arba aukštyn, o tikslo kaip galutinės atvykimo vietos ar galutinio taško nėra, nes pomirtinis gyvenimas suvokiamas kaip gyvenimas (būtis) be pabaigos.

LDK gedulingoje poezijoje anapusinio gyvenimo kelionė orientuota dviem kryptimis – AUKŠTYN arba ŽEMYN. Kelionė kryptimi aukštyn susijusi su dangaus sfera, įvardijama kaip „dangaus rūmai“ (*aula Poli*), „aukštosios žvaigždės“ (*sidera celsa*), „dievų buveinė“ (*sedes Superum*), Olimpas. Kelionė kryptimi žemyn susijusi su keliavimu Lėtės vandeniu arba kelione į požemio karalystę Hadą, Tartarą. Tekstų su pragaro ar Hado vaizdiniais yra mažiau, negu su pomirtinio gyvenimo vieta, orientuota kryptimi aukštyn. Kita vertus, tai nestebina, nes proginiais kūriniais buvo siekiama išaukštinti asmenį, pabrėžti jo gerąsias savybes, kurios pagal krikščionišką tradiciją leistų pakliūti į dangų. Pavyzdžiui, Simono Nidevicijaus Lvoviečio (Simon Nidevicius Leopoliensis) trėne „Nimfos guodžia Vilnių“ vaizduojama Kotrynos Radvilienės sielos kelionė aukštyn žvaigždžių kryptimi:

*Kapo sunkus kauburys tik kaulus mirusios slegia,
Siela tuo tarpu dangaus lanko žvaigždėtas erdves.*¹⁴

LDK gedulingoje poezijoje mirusiojo kelionės į aukštybes leitmotyvas turėjo konsoliacinį pobūdį: velionio artimieji buvo guodžiami viltimi, kad mirusysis dvasiškai gyvena toliau, jo išsilaisvinusi siela džiaugiasi buvimu dangiškoje sferoje. Pomirtinis gyvenimas kaip kelionė į žvaigždės nusakomas ir antikinėje poezijoje, pavyzdžiui, Properciujaus „Elegijoje Marcelo mirčiai“: ... *nuėjo žvaigždžių keliais*.¹⁵

Gedulingoje poezijoje galima rasti pavyzdžių, kur mirtis siejama su ontologiniu grįžimu pas Dievą, t. y. su atvykimu į tėvynę. Dvaro poetas Petras Roizijus (Petrus Royzius) epitafijoje, skirtoje Vilniaus vaivadienei Elzbietai Sidloveckai, akcentuoja mirusiosios grįžimą į pirmąją būdį danguje:

*Dievo akivaizdon ji, sugrįžusi pas Kūrėją,
Stoj, ji į pradžių pradžių sugrįžo – dangun.*¹⁶

Atvykimo būseną rodo grįžimą į tą pačią būklę, kurioje žmogus buvo prieš ateidamas į žemę. Siela grįžta pas Dievą, o kūnas keliauja į žemę: „esi dulklė ir dulke vėl pavirsi“

¹⁴ *Ossa quidem tumuli coenosa mole premuntur:*

Sed pia stelligeri mens tenet astra poli. (Simon Nidevicius Leopoliensis 1592, *Nymphae Vilnam consolantur*; eil. 3–4). Vertė E. Ulčinaitė. *Vilniaus pasveikinimas* 2001: 134–135.

¹⁵ *...cessit in astra via. (Sexti Properti elegiarum liber tertius, 18, eil. 34).* Vertė V. Seredžiūtė.

¹⁶ *Atque memor primae, quam traxit, originis, illo,*

Unde venit, summum se tulit ante Deum. (Petrus Royzius 1562, *Epitaphium Elisabetae Sidloviciae, palatinae Vlnensis*, eil. 3–4). Vertė R. Katinaite. Roizijus 2008: 147, 271.

(Pr. 3: 19). Sielos grįžimo pas Dievą koncepciją plėtojo ir Aurelijus Augustinas: „Tikiu, kad tikroji sielos buveinė ir tikroji jos tėvynė yra patsai Dievas, kursai ją sukūrė“ (2001: 19).

Gedulingoje LDK poezijoje šalia antikinių ir biblinių dangaus, rojaus vaizdinių – ir antikiniai Lėtės, Tartaro ar Hado paveikslai:

*Bet kas nuo pat mažumės šlovina Mūzų,
Tam ji neleis niekada Lėtės nuskest vandenį.*¹⁷

*Bet kai rūščioji mirtis į savo juodąją upę
Mus nugramzdina ir vartai baugių valdų užsitrenkia, –
Kelio aukštyn nebėra, užvaldo mus amžinas sapnas.*¹⁸

Šiuose pavyzdžiuose pomirtinis gyvenimas konceptualizuojamas ir kaip kelionė kryptimi žemyn (*nuskesta, nugramzdina*), ir kaip skalė, rodanti judėjimą AUKŠTYN (į dangų, žvaigždes, Olimpą) arba ŽEMYN (į Lėtės upę, Hadą, požemio karalystę). Pomirtinio gyvenimo įvaizdinimas skalės konceptais papildo metaforą GYVENIMAS YRA KELIONĖ: gyvenimas po mirties įsivaizduojamas ne tik kaip kelionė į kitą būvį, bet ir judėjimas vertikalia kryptimi – aukštyn arba žemyn. Gyvenimo po mirties vaizdiniai gedulingoje poezijoje rodo žmogaus tikėjimą pomirtine būtimi, viltį, kad kūno mirtimi sielos egzistencija nesibaigia. Kartais anapusinis pasaulis įvaizdinamas žemiško rojaus vaizdiniais pabrėžiant, kad egzistencija danguje su Dievu yra daug geresnė, negu gyvenimas žemėje. Renesanso epochoje tolesnis sielos gyvenimas įsivaizduotas kaip buvimas viršuje arba apačioje. Tokį suvokimą suponavo krikščioniškoji sielos nemirtingumo teorija, pagal kurią gerieji keliauja pas Dievą į dangų, o nedorieji – į pragarą.

Apibendrinimas

XVI amžiaus pabaigos lotyniškojoje LDK gedulingoje poezijoje akivaizdus G. Lakoffo pasiūlytas šaltinio-trajektorijos-tikslo modelis, nurodantis judėjimą iš vieno taško (šaltinio) link kito taško (galutinio tikslo). Tekstuose žemiškas gyvenimas atsiskleidžia per scheminę kelionės metaforą. Ryškus koncepto KELIONĖ elementas yra kelyje pasitaikančios kliūtys, LDK gedulingoje poezijoje įvardijamos audringos jūros vaizdiniu. Su kelionės konceptu susijęs ir jūra keliaujančio žmogaus, kuris susiduria su kliūtimis – audromis, simbolizuojančiomis gyvenimo sunkumus, vaizdinys.

Schemos šaltinis-trajektorija-tikslas modelis aptiktas ir antikinėje GYVENIMAS YRA GIJA konceptualiojoje metaforoje. Gyvenimas konceptualizuojamas antikiniu siūlo arba gijos (*stamina vitae*), kurią nukerpa mirtį įkūnijančios Parkos, įvaizdžiu. Gyvenimo kaip kelio arba gijos konceptualizavimas pagrįstas linijine schema pagal judėjimą erdvėje – gyveni-

¹⁷ *Musa tamen, teneris coluit quam semper ab annis,
Lethes mergi hunc, non patietur aquis.* (Krasnodomski 1593, eil. 11–12). Vertė E. Ulčinaitė. *Dainos pasauliui* 1993: 178–179.

¹⁸ *Ast ubi nigra semel durae nos flumina mortis
Lavere, et clausa est immitis ianua regni,
Nulla unquam ad superos ducit via, lumina somnus.* (Rakwic 1593, eil. 59–61). Vertė E. Ulčinaitė. *Dainos pasauliui* 1993: 176–177.

mas yra linija (kelias arba besitęsiantis siūlas), kurios nutrūkimas yra pabaiga (mirtis). Tai judėjimas nuo pradinio taško (gimimas) iki galutinio taško (mirtis).

Konceptualioji metafora POMIRTINIS GYVENIMAS YRA KELIONĖ dažniausiai orientuota judėjimu dviem kryptimis – AUKŠTYN arba ŽEMYN, o analizuotuose tekstuose išvelgta metafora POMIRTINIS GYVENIMAS YRA SKALĖ. Kelionė kryptimi aukštyn susijusi su dangaus sfera, įvardijama kaip „dangaus rūmai“ (*aula Poli*), „aukštosios žvaigždės“ (*sidera celsa*), „dievų buveinė“ (*sedes Superum*), Olimpas. Kelionė kryptimi žemyn susijusi su keliavimu Lėtės vandeniu arba kelione į požemio karalystę Hadą, Tartarą. Pomirtinio gyvenimo metaforoje LDK gedulingoje poezijoje dažnesni krypties AUKŠTYN konceptai, kadangi proginiais kūrinių siekia išaukštinti asmenį, pabrėžti jo gerąsias savybes, puoselėjant viltį, kad po mirties jis pateks į dangų.

Šaltiniai

- CALLIUS, G., 1580. Generalis omnium gymnasiorum planctus, & grati animi in Religiosissimum Praesulem significatio. In: *Epicedia in funebres exequias, et celebritatem Supremi Diei, Religiosissimi Amplissimique viri, Reverendissimi Domini, D. Valeriani Episcopi Vilnensis, Collegii Societatis Iesu in eadem Lithuaniae Metropoli Fundatoris & Patroni munificentissimi, & grati animi ergo conscripta. Ab eodem Collegio, et Gymnasiis Vilnensibus Societatis Iesu. Vilnae, ineunte anno Christi 1580. Typis Illustrissim[i] Domini D. Nicolai Christophori Radivili, Ducis & c. Ioannes Slecki excus[a]t[a]*.
- Dainos pasauliui 1993. *Dainos pasauliui saulei ir sau: Lietuvos XVI–XVII amžiaus poezijos antologija*. Vertė A. Bendoriūtė, D. Dilytė, B. Kazlauskas, S. Narbutas, E. Ulčinaitė. Vilnius: Vaga.
- IURGIEVICZ, A., 1580. Querimonia Reipublicae Lithuaniae, de obitu Reverendissimi Domini D. Valeriani Episcopi Vilnensis. In: *Epicedia in funebres exequias*.
- KRASNODOMSKI, L., 1593. Recte factorum fama perennis. In: *Threnodiae in obitum illustrissimi Sac. Rom. Imp. principis et Domini D. Alberti Radziwil Ducis in Olyca et Nieswiz Supremi M. D. Lit. Marshalci Cavnensis et Romburgensis & c. capitanei. A praecipua iuventute Parthenicae Sodalitatis in Academia Vilnensi Societatis Iesu conscriptae. Vilnae. Ex Officina Academia Societatis Iesu. Anno Domini 1593*.
- MAMCZYNSKI, T., 1596. Emblema. In: *Threni in obitum Nobilis et Generosi adolescentis Nicolai Szymanowski, studiosi philosophiae in Academia Vilnensi Societatis Iesu. A iuventute eiusdem Academiae conscripti. Vilnae: In Officina Academica Societatis Iesu, Christophorus Petro. Anno Domini 1596*.
- RAKWIC, I., 1593. Ecloga. Extinctum infaelix Alconem plorat Iolas. In: *Threnodiae in obitum illustrissimi*.
- ROIZIJUS, P., 2008. *Rinktiniai eilėraščiai*. Vertė R. Katinaitė, E. Patiejūnienė, E. Ulčinaitė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- SCHEIN, C., 1580. Mortuus Episcopus viatori. In: *Epicedia in funebres exequias*.
- VASTEN, P. M., 1592. Ode. In: *Threni in exequias Illustrissimae Catharinae Radivilae de Teczyn, Ducis in Byrze et Dubingi, Palatinae Vilnensis & c. nomine Parthenicae Sodalitatis in Academia Vilnensi Societatis Iesu institutae, a praecipua iuventute eiusdem sodalitatis conscripti. Vilnae, ex Officina Iacobi Markowicz. Anno Domini 1592*.
- Vilniaus pasveikinimas* 2001. *Vilniaus pasveikinimas: XVI–XVIII amžiaus tekstų rinkinys*. Vertė D. Dilytė, B. Kazlauskas, R. Katinaitė, S. Narbutas, Ž. Nedzinskaitė, M. Strockis, E. Ulčinaitė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- ZAGIEL, M., 1592. Dramation Mortis, Hominis, & Illustrissimae Palatinae defunctae. In: *Threni in exequias*.

Literatūra

- A. *Tibulli elegiae liber primus*, 7. Prieiga: <http://www.thelatinlibrary.com/tibullus1.html#7> [Žiūr. 2017 04 20].
- ABDULMONEIM, M. S., 2006. The metaphorical concept “Life is a Journey” in the Qur’an: A cognitive-semantic analysis. *Metaphorik*, (10), 94–132.
- AUGUSTINAS, A., 2001. *Dialogai: apie sielos didybę; apie sielos nemirtingumą*. Iš lotynų kalbos vertė O. Daukšienė. Vilnius: Katalikų pasaulis.
- BALDAUF, CH., 1997. *Metapher und Kognition: Grundlagen einer neuen Theorie der Alltagsmetapher*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Biblija arba *Šventasis Raštas*, 1999. ST iš hebrajų, aramėjų ir graikų kalbų vertė A. Rubšys, NT iš graikų kalbos vertė Č. Kavaliauskas. Vilnius: Lietuvos Biblijos draugija.
- BŪDVYTYTĖ-GUDIENĖ, A., 2014. Konceptualioji metafora POLITIKA YRA MECHANIZMAS Lietuvos politikos diskurse. *Filologija*, 19, 5–17.
- CATULLUS, V., 64. *Argonautia et epythalamium Thetidis et Pelei*. Catullus. Prieiga: <http://www.thelatinlibrary.com/catullus.shtml#64> [Žiūr. 2017 04 20].
- CIBULSKIENĖ, J., 2005. Konceptualioji kelio metafora Lietuvos rinkimų diskurse. *Kalbotyra LIV* (1), 51–64.
- CIBULSKIENĖ, J., 2006. *Konceptualioji metafora Lietuvos ir Didžiosios Britanijos politiniuose diskursuose*. Daktaro disertacija. Vilniaus universitetas.
- CIBULSKIENĖ, J., 2008. The Dynamics of the Journey Metaphor in the Discourse of the Conservatives in Lithuania. *Respectus Philologicus* 14 (19), 97–107.
- CIBULSKIENĖ, J., 2012. The Development of the journey Metaphor in Political Discourse. *Metaphor and the Social World*, 2:2, 131–153.
- CIBULSKIENĖ, J., JAGMINAITĖ, R., 2014. TS-LKD partijos 2008 metų rinkimų kampanijos į Seimą kognityvinė analizė: konceptualioji kelionės metafora. *Acta Linguistica Lithuanica*, LXX, 25–42.
- GIBBS, R., 1994. *The poetics of mind. Figurative thought, language, and understanding*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- GRADY, J. E., 1997. *Foundations of meaning: primary metaphors and primary scenes*. PhD Dissertation. University of California, Berkeley.
- JURGELĖNAITĖ, R., 1986. *XVI amžiaus lotyniškos gedulingosios poezijos problematika ir meninės ypatybės*. [Rankraštis]: diplominis darbas. Vilniaus V. Kapsuko universitetas.
- JURGELĖNAITĖ, R., 1998. *Lotyniškoji laidotuvių poezija: XVI amžiaus pabaigos Vilniaus akademijos tekstų retorinė analizė*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- LAKOFF, G., 1993. The contemporary theory of metaphor. *Metaphor and Thought*. Ed. A. Ortony. Cambridge: Cambridge University Press, 202–251.
- LAKOFF, G., 1998. The Metaphorical Conception of Events and Causes: Some Implications of Cognitive Science for Philosophy. *Discourse, Interaction and Communication*, 72, 49–83.
- LAKOFF, G., TURNER, M., 1989. Life, Death, and Time. In: G. Lakoff, M. Turner. *More than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor*. Chicago: University of Chicago Press.
- McELHANON, K., 2006. From Simple Metaphors to Conceptual Blending: The Mapping of Analogical Concepts and the Praxis of Translation. *Journal of Translation*, 2 (1), 31–81.
- PAPAURĖLYTĖ-KLOVIENĖ, S., 2014. Sveikatos diskursas lietuvių kalbotyroje: *terra incognita* tyrimo galimybės. *Filologija* 19, 74–86.
- PSOMADAKIS, C., 2007. Mapping Metaphors in Modern Greek: Life is a Journey. *CamLing*, 221–228. Prieiga: http://www.ling.cam.ac.uk/camling/Manuscripts/CamLing2007_Psomadakis.pdf [Žiūr. 2017 04 23].

SEREDŽIŪTĖ, V., 2014. MIRTIES konceptualizacija lotyniškojoje LDK Baroko gedulingoje poezijoje. *Filologija*, 19, 87–101.

Sexti Properti elegiarum liber tertius, 18. Propertius Book III. Prieiga: <http://www.thelatinlibrary.com/prop3.html#18> [Žiūr. 2017 04 21].

STOCKWELL, P., 2002. *Cognitive Poetics: An Introduction*. London: Routledge.

TOLEIKIENĖ, R., 2014. Erdvinių metaforų ypatybės sporto diskurse. *Filologija*, 19, 121–132.

TURNER, J., 1998. Turns of Phrase and Routes to Learning: The Journey Metaphor in Educational Culture. *Intercultural Communication Studies*, VII (2), 23–36.

ULČINAITĖ, E., 2001. *Lietuvos Renesanso ir Baroko literatūra*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

VAITKEVIČIŪTĖ, V., 2000. Mirties raiška religiniuose Baroko LDK tekstuose. *Literatūra*, 38 (1), 57–74.

Viktorija Seredžiūtė

Vilnius University, Lithuania

Research interests: ancient literature, neo-Latin literature, cognitive poetics

IMAGE-SCHEMATIC METAPHORS OF *LIFE* IN LATIN MOURNING POETRY OF THE LATE 16TH CENTURY IN THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA

Summary

This article analyses the Latin mourning poetry of the late 16th century in the Grand Duchy of Lithuania (GDL). Funeral verses chosen for analysis are written by the students of Vilnius Academy and Renaissance poet Petrus Royzius. This article aims at revealing the specificity of image-schematic metaphors *LIFE IS A JOURNEY*, *LIFE IS A THREAD* and *LIFE IS A SCALE* of the mourning poetry of the late 16th century in the GDL. George Lakoff suggests source-path-goal scheme, which refers to moving from point A (source) to point B (goal). The study reveals that schema of a path metaphorically is connected with life in this world from birth until death, and schema of scale is connected with afterlife (heaven, Olympus is direction UP; underworld, Tartarus, Hades is direction DOWN). Conceptual metaphors *LIFE IS A JOURNEY* and *LIFE IS A THREAD* reveals that people realised its impermanence and fragility. *LIFE IS A SCALE* is related to Christian conception of afterlife: clean-lived people come to God in Heaven and unrighteous come to Tartarus.

KEYWORDS: conceptual metaphors, image-schematic metaphors, source-path-goal scheme, target domain, source domain.

Įteikta / Submitted 2017 06 01

Priimta / Accepted 2017 08 14